

ความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างศรีลังกากับไทยสมัยสุโขทัย

1.1 การรับพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ในดินแดนประเทศไทย

ในอดีตประเทศไทยเป็นประเทศหนึ่งที่ปรากฏหลักฐานการนับถือศาสนาต่างๆอย่างหลากหลาย ซึ่งศาสนาต่างๆเหล่านั้นไทยรับอิทธิพลมาจากภายนอกโดยเฉพาะจากประเทศอินเดีย และประเทศศรีลังกา และตลอดจนประเทศเพื่อนบ้านที่ศาสนาต่างๆเหล่านั้นได้ตั้งมั่นอย่างมั่นคงแล้ว เช่น ศาสนาฮินดูจากอาณาจักรเขมรในประเทศกัมพูชา เป็นต้น สำหรับการนับถือพุทธศาสนาในประเทศไทยนั้น กล่าวได้ว่าไทยรับอิทธิพลมาจากสองแหล่งใหญ่ด้วยกันคือ จากประเทศอินเดียตั้งแต่เริ่มแรก และสมัยต่อมาในสมัยสุโขทัยไทยรับอิทธิพลพุทธศาสนาจากประเทศศรีลังกาโดยผ่านมาทางเมืองนครศรีธรรมราช และอาณาจักรอื่นๆ เช่น มอญ และพุกาม เป็นต้น ซึ่งพุทธศาสนาจากประเทศศรีลังกานี้เป็นที่นิยมนับถือกันมาก และนิยมเรียกกันในภายหลังว่า “แบบลังกาวงศ์”

ก่อนที่พุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์จะเข้ามาเผยแผ่ในดินแดนประเทศไทย ปรากฏหลักฐานว่าพุทธศาสนาได้ตั้งมั่นอยู่ในประเทศไทยก่อนแล้ว ซึ่งการเข้ามาของพุทธศาสนาในครั้งแรกนั้นยังไม่ทราบแน่ชัดว่าเข้ามาตั้งแต่เมื่อใด นักวิชาการหลายท่านได้เสนอข้อสันนิษฐานไว้หลายประการ เช่น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมทิพย์ดิลกประวัติทรงสันนิษฐานว่า พุทธศาสนาคงเข้ามาประดิษฐานในประเทศไทยตั้งแต่ก่อน พ.ศ. 500 โดยทรงอ้างถึงข้อความในศิลาจารึกพระเจ้าอโศก(ครองราชย์ประมาณ พ.ศ. 274)ที่โปรดฯให้ส่งคณะสมณทูตไปเผยแผ่พุทธศาสนายังดินแดนต่างๆรวม 9 สาย ซึ่งสายหนึ่งนั้นมีพระโสณะเถระและพระสุมนเถระเป็นหัวหน้า โดยท่านทั้งสองได้รับมอบหมายให้เดินทางมายังดินแดนทางด้านตะวันออกที่มีชื่อว่าสุวรรณภูมิ ซึ่งคนไทยส่วนใหญ่เชื่อกันว่าเป็นดินแดนประเทศไทยนั่นเอง นอกจากนี้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมทิพย์ดิลกประวัติทรงอ้างถึงโบราณวัตถุหลายอย่างที่พบที่เมืองนครปฐม โบราณ เช่น เสาธรรมจักร และรอยพระพุทธรูปจำลอง ที่ล้วนเป็นรูปเคารพที่สร้างขึ้นตามคติโบราณก่อนที่จะมีการสร้างพระพุทธรูปในพุทธศตวรรษที่ 6 ด้วย¹

แต่อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาต่อมาพบว่าโบราณวัตถุเหล่านี้มีอายุไม่เก่าไปถึงสมัยพระเจ้าอโศกหลักฐานที่พบมีอายุสมัยหลังลงมาคือตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 6 อันตรงกับช่วงสมัยอมราวดี(พุทธศตวรรษที่ 6-9) สมัยคุปตะ(พุทธศตวรรษที่ 9-11) และสมัยหลังคุปตะ(พุทธศตวรรษที่ 11-13) และโดยเฉพาะประมาณพุทธศตวรรษที่ 11-12 ทำให้นักวิชาการส่วนใหญ่เชื่อกันว่าพุทธศาสนาจากอินเดียคงจะเผยแผ่เข้ามาและตั้งมั่นอย่างถาวรในดินแดนประเทศไทยราวพุทธศตวรรษที่ 11-12 ซึ่งตรงกับช่วงสมัยทวารวดีมากกว่า อันสอดคล้องกับช่วงการแพร่หลายทางวัฒนธรรมและการค้าของราชวงศ์คุปตะ - หลังคุปตะของอินเดีย

พุทธศาสนาที่เผยแพร่เข้ามานั้น มีทั้งพุทธศาสนาเถรวาท(หินยาน)และพุทธศาสนาเถรวาท(มหายาน) สำหรับในภาคเหนือและภาคกลางของไทย พุทธศาสนาเถรวาท(หินยาน)ได้รับความนิยมนับถืออย่างแพร่หลาย ส่วนทางภาคใต้ ในระยะแรกปรากฏหลักฐานการนับถือพุทธศาสนาเถรวาท จนต่อมาจึงนิยมนับถือพุทธศาสนาเถรวาท(มหายาน)อย่างแพร่หลาย

สำหรับพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์นั้น จากประวัติพุทธศาสนาในประเทศศรีลังกา กล่าวว่าชาวศรีลังกายอมรับนับถือพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติมาตั้งแต่รัชกาลพระเจ้าทวานัมปิยติสสะ(ครองราชย์ราวพ.ศ. 296 -336) โดยมีคณะมหาวิหารเป็นศูนย์กลางแห่งการศึกษานิกายเถรวาท ต่อมาพุทธศาสนาในศรีลังกาเริ่มเสื่อมลง เกิดจากความแตกแยกในหมู่คณะสงฆ์ที่มีความคิดทางศาสนาที่แตกต่างกันออกไป พระสงฆ์ศรีลังกาแบ่งแยกออกเป็นคณะนิกายต่างๆ มากมาย ที่สำคัญเช่น คณะอภยคีรีวิหาร และคณะเซตวันวิหาร เป็นต้น² และยิ่งต่อมาเมื่อศรีลังกาประสบปัญหาทางด้านการเมือง เช่น มีการจลาจลแย่งชิงราชสมบัติกันอยู่เสมอ กับทั้งยังต้องเผชิญกับการรุกรานและถูกพวกทมิฬจากอินเดียที่นับถือศาสนาฮินดูเข้าปกครองเป็นระยะๆ ทำให้พุทธศาสนาในศรีลังกายิ่งเสื่อมโทรมลงเป็นลำดับ

ครั้นถึงสมัยพระเจ้าปราคัมมาที่ 1 มหาราช(ครองราชย์พ.ศ. 1696 – 1729) เมื่อพระองค์ทรงสามารถรวบรวมบ้านเมืองได้สำเร็จ และทรงตั้งราชธานีใหม่ที่เมืองโปตนารูวะได้แล้ว ทรงเห็นถึงความเสื่อมและความแตกแยกของคณะสงฆ์นิกายต่างๆ พระองค์จึงโปรดฯให้มีการฟื้นฟูพระวินัยสงฆ์ขึ้นใหม่ รวมทั้งให้มีการทำสังคายนาชำระพระไตรปิฎกด้วย ซึ่งการครั้งนี้ทรงแต่งตั้งพระกัสสปเถระเป็นประธาน และมีการอาราธนาพระสงฆ์เจ้าอาวาสจากทั่วประเทศให้มาเข้าร่วมประชุมพร้อมกันที่เมืองโปตนารูวะ

พระเจ้าปราคัมมาทรงใช้วิธีเดียวกับที่พระเจ้าอโศกเคยกระทำ คือทรงจัดให้เหล่าคณะสงฆ์นั่งกันเป็นหมู่เป็นคณะตามนิกายต่างๆ และพระองค์ทรงสอบถามความรู้ความเข้าใจเรื่องพระธรรมวินัย จึงทำให้พระองค์ทรงทราบว่าพระสงฆ์หมู่ใดประพฤติปฏิบัตินอกพระวินัยบัญญัติ ซึ่งในระยะแรกเหล่าพระสงฆ์ไม่อาจตกลงกันได้ว่าจะประพฤติปฏิบัติตามพระธรรมวินัยของคณะสงฆ์ฝ่ายใด แต่ด้วยพระปรีชาสามารถของพระเจ้าปราคัมมา ในที่สุดคณะสงฆ์ทั้งหมดยอมตกลงที่จะปฏิบัติตามพระธรรมวินัยตามแบบของคณะมหาวิหาร³

ผลจากการฟื้นฟูพระวินัยสงฆ์ รวมทั้งการออกกฎหมาย และการสังคายนาพระไตรปิฎกใหม่นั้น ทำให้พระพุทธรูปในศรีลังกาเจริญรุ่งเรืองขึ้นมากทั้งด้านการเรียนและการปฏิบัติ ประเทศศรีลังกาได้กลายเป็นแหล่งศึกษาทางด้านพุทธศาสนาที่มีชื่อเสียงในฐานะเป็นศูนย์กลางทางการศึกษาแทนที่ประเทศอินเดียแหล่งกำเนิด ซึ่งขณะนั้นคณะสงฆ์อินเดียเกิดการแตกแยก และพระธรรมวินัยก็ถูกบิดเบือนไปด้านคาถาอาคม ศาสนาฮินดูเองก็พยายามกลืน รวมทั้งมุสลิมก็กำลังทำลายวัดวาอารามต่างๆลง พระพุทธรูปแบบลังกาวงศ์ในศรีลังกาจึงมีชื่อเสียงขึ้นแทนที่และกลายเป็นที่ยอมรับกันในหมู่ประเทศที่ยอมรับนับถือพระพุทธรูปทั้ง พม่า ไทย ลาว และเขมร เป็นต้น

1.2 การประดิษฐานพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ในสุโขทัย

สำหรับประเทศไทย พุทธศาสนิกายเถรวาทแบบลังกาวงศ์ได้รับการยอมรับทั้งจากคณะสงฆ์ไทย และชนชั้นผู้ปกครอง โดยดินแดนแรกที่ยอมรับนับถือพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์คือเมืองนครศรีธรรมราช เริ่มจากเมื่อคณะสงฆ์เมืองนครศรีธรรมราชได้ทราบข่าวการสังคายนาและการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาที่ศรีลังกา ก็ได้เดินทางไปศึกษาพระธรรมวินัยและได้รับการอุปสมบทใหม่ ณ ศรีลังกาด้วย (พระสงฆ์ศรีลังกาไม่ยอมรับพระสงฆ์ที่บวชจากที่อื่นด้วยถือว่าไม่บริสุทธิ์ จึงขอให้บวชใหม่) หลังจากนั้นคณะสงฆ์ที่บวชใหม่ก็ได้เดินทางกลับมาตั้งคณะสงฆ์ลังกาวงศ์ที่เมืองนครศรีธรรมราชเป็นแห่งแรก กำหนดช่วงเวลาการสถาปนาพุทธศาสนิกายลังกาวงศ์นี้ประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ 18

ซึ่งการกลับมาของคณะสงฆ์ไทยในครั้งนั้น ได้มีการชักชวนพระสงฆ์ชาวศรีลังกาและพุทธศาสนิกชนจำนวนหนึ่งให้เข้ามาพำนักอาศัย ณ เมืองนครศรีธรรมราชด้วย โดยพระศรีลังกาชื่อ พระราहुล เป็นสังฆปาโมกข์หรือหัวหน้าคณะ⁴ ต่อมาคณะสงฆ์ลังกาวงศ์ก็ได้เริ่มเผยแผ่พุทธศาสนาในหมู่ประชาชน และทำการทำนุบำรุงพุทธศาสนาเป็นการใหญ่ เช่น ทำการบูรณะสถูปเจดีย์ต่างๆที่เดิมสร้างขึ้นตามแบบคติมหายาน ด้วยการสร้างสถูปแบบศรีลังการอบไว้หลายแห่ง ทำให้พุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์เจริญขึ้นตามลำดับ และกลายเป็นที่ยอมรับนับถือจากชาวนครศรีธรรมราชเป็นอย่างมาก ความมีชื่อเสียงและวัตรปฏิบัติที่เคร่งครัดในพระธรรมวินัยของคณะสงฆ์เหล่านี้ ทำให้พุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์จากเมืองนครศรีธรรมราชเริ่มแพร่หลายออกไป อาณาจักรต่างๆที่ยอมรับนับถือได้แก่ อาณาจักรสุโขทัย อาณาจักรล้านนา และอาณาจักรอยุธยา ตามลำดับ

อาณาจักรสุโขทัย

ก่อนการสถาปนาอาณาจักรสุโขทัยโดยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์พระร่วงเมื่อราว พ.ศ. 1792 นั้น ดินแดนแถบสุโขทัยปรากฏหลักฐานการยอมรับนับถือศาสนาต่างๆ หลายศาสนาด้วยกัน เช่น ศาสนาฮินดู ดังปรากฏหลักฐานเทวสถานปราสาทอิฐเขาปูนจำ ที่อำเภอคีรีมาศ รวมทั้งยังพบรูปเคารพในศาสนาฮินดูอีกหลายองค์ เช่น ชิ้นส่วนเทวรูปพระศิวะและชิ้นส่วนทับหลังจำหลักเป็นรูปนารายณ์บรรทมสินธุ์ที่วัดศรีสวาย เทวรูปพระศิวะและเทวรูปสตรี ที่ศาลตาผาแดง เป็นต้น นอกจากนี้ยังปรากฏหลักฐานการยอมรับนับถือพุทธศาสนาโดยเฉพาะพุทธศาสนิกายมหายานที่นิยมนับถือพระโพธิสัตว์โดยเฉพาะพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 18 ด้วย ซึ่งบรรดาหลักฐานต่างๆดังกล่าวนี้ล้วนเป็นอิทธิพลทางวัฒนธรรมที่แพร่หลายมาจากอาณาจักรขอมโบราณที่เคยครอบงำดินแดนแถบนี้มาก่อน

5

ต่อมาเมื่อชนชาติไทยมีอำนาจ และเริ่มก่อตั้งอาณาจักรสุโขทัยขึ้นแล้ว การฟื้นฟูพุทธศาสนา โดยเฉพาะพุทธศาสนิกายเถรวาทนับเป็นพระราชกรณียกิจหนึ่งที่พระมหากษัตริย์ของสุโขทัยตั้งแต่สมัยแรกได้กระทำต่อมาจนทุกรัชกาล ดังเช่นศิลาจารึกวัดศรีชุมกล่าวถึงพ่อขุนผาเมือง เจ้าเมืองราด (ผู้ขับไล่สbard ไชยพลออกจากสุโขทัย แล้วยกเมืองสุโขทัยให้พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ขึ้นครองเป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์สุโขทัย) ได้โปรดฯให้สร้างพระเจดีย์ขึ้นในเมืองศรีสัชชนาลัยและเมืองอื่นๆ ดังความว่า

“...พ่อขุนผาเมือง เจ้าเมืองราชนั้น ให้สร้างเจดีย์มีคุณแก่ฝูงท้าวพระยาเป็นอาจารย์พรนริบาลแก่ฝูง กษัตริราชทั้งหลายมาอยู่ในศรีสัชชนาลัย ทุกแห่งให้เป็นบุญ ...พ่ายลุน ปูนหลังทั้งหลาย ย่อมให้... สรรเสริญโอบยหาย.....”⁶

การฟื้นฟูพุทธศาสนานิกายเถรวาทคงจะดำเนินเรื่อยมาควบคู่กับการสร้างเสริมอาณาจักรสุโขทัยให้ มั่นคง ส่วนการรับพุทธศาสนานิกายเถรวาทแบบลังกาวงศ์นั้นคงจะเกิดขึ้นในสมัยต่อมาคือ สมัยพ่อขุน รามคำแหงมหาราช (พ.ศ. 1822 – พ.ศ. 1842) พระมหากษัตริย์องค์ที่ 3 แห่งราชวงศ์สุโขทัย พระองค์ทรง ทราบกิตติศัพท์เรื่องพระสงฆ์ที่ไปบวชเรียนที่ศรีลังกาและกลับมาพำนักที่เมืองนครศรีธรรมราชนั้น ปฏิบัติ ธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด พระองค์ทรงมีความเลื่อมใส จึงโปรดฯให้อาราธนาพระสงฆ์เหล่านั้นขึ้นไปตั้งวงศ์ และเผยแผ่พระศาสนาที่สุโขทัย ดังข้อความที่ปรากฏอยู่ในศิลาจารึกหลักที่ 1 ความว่า

“..... เบื้องตะวันตกเมืองสุโขทัยนี้ มีอริยัญญิก พ่อขุนรามคำแหงกระทำโอบยทานแก่มหาเถรสังฆมราช ปรารชญ์เรียนจบปิฎกไตรหลวงกว่าปู่ครูในเมืองนี้ ทุกคนลูกแต่เมืองศรีธรรมราชมา”⁷

จากหลักฐานดังกล่าวแสดงว่าพ่อขุนรามคำแหงมหาราชโปรดให้สร้างวัดป่าถวายด้วย จึงเกิดเป็น คณะอริยัญญิกหรือลังกาวงศ์ขึ้น คณะใหม่นี้ เจ้านายและประชาชนนิยมบวชเรียนกันมาก ทำให้มีผู้นิยมนับถือ เพิ่มขึ้นในเวลาไม่นานนัก และทำให้ผู้ที่นิยมคณะเก่าลดลง ในระยะแรกๆแต่ละคณะไม่ยอมขึ้นแก่กัน เพราะ คณะเก่าหรือหินยานเดิมนั้นใช้ภาษาสันสกฤตตามแบบนิกายมหายาน ส่วนคณะลังกาวงศ์หรือคณะใหม่ใช้ ภาษาบาลีตามแบบศรีลังกา การสังฆกรรมจึงร่วมกัน ไม่ได้ แต่ในระยะต่อมาคณะสงฆ์ทั้งสองฝ่ายก็ ปรองดองกันได้ ซึ่งอาจมาจากสาเหตุ 2 ประการคือ ประการแรก พ่อขุนรามคำแหงใช้กู่ศโลบายชักนำ ขอร้องให้พระสงฆ์ 2 ฝ่ายรวมกัน หรืออาจเป็นเพราะเจ้านายและประชาชนหันไปนิยมนับถือคณะใหม่ ทำให้คณะเก่าต้องปรับตัว ซึ่งในที่สุดทั้งสองคณะก็รวมกันได้โดยไม่มีการบังคับ ซึ่งร่องรอยของการปรองดอง กันของคณะสงฆ์ 2 คณะยังมีปรากฏในสมัยต่อมา เช่น การบรรพชาและการอุปสมบท กำหนดให้มีการรับ ไตรสรณคมน์ 2 ครั้ง คือ ว่าเป็นบาลี 1 ครั้ง และว่าเป็นสันสกฤต 1 ครั้ง (วิธีการนี้เพิ่งมายกเลิกในสมัยรัชกาล ที่ 5) นอกจากนี้คือบรรดาโบสถ์ที่สร้างตั้งแต่ครั้งสมัยสุโขทัยลงมา ถ้าเป็นวัดหลวงมักจะมีโบสถ์ 2 แห่ง ปักซ้อนกันอยู่ ซึ่งสมเด็จพระมหาธรรมราชาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่า เมื่อคณะลังกาวงศ์เข้ามาร่วมกับ คณะเดิมแล้ว ไม่สนใจในการทำพิธีกรรมในพระอุโบสถที่สร้างไว้แต่เดิม โดยเฉพาะวัดหลวงที่พระบรม วงศานุวงศ์เคยบรรพชาอยู่ ดังนั้นพระมหากษัตริย์อาจจะขอให้คณะสงฆ์ลังกาวงศ์ประกอบพิธีผูกสีมาซ้ำอีก จึงเกิดมีโบสถ์เพิ่มมากขึ้น แต่ก็พบเฉพาะในวัดหลวงเท่านั้น ส่วนวัดราษฎร์ยังคงมีโบสถ์เพียงโบสถ์เดียว⁸

เมื่อคณะสงฆ์รวมเป็นอันเดียวกันแล้ว ได้มีการแบ่งฐานะต่างกันออกเป็น 2 พวกตามแบบศรีลังกา คือ พวกที่สมาทานคันถธุระ ก็เล่าเรียนภาษาบาลี ศึกษาพระไตรปิฎก คณะสงฆ์ฝ่ายนี้มักจะต้องเลือกอยู่วัดที่ใกล้บ้าน ใกล้เมือง จึงได้ชื่อว่า “คณะคามวาสี” ส่วนพวกที่สมาทานวิปัสสนาธุระก็จะบำเพ็ญภาวนาหาความสงบอยู่ ตามวัดในป่า จึงได้ชื่อว่า “คณะอริยญฺวาสี” (ในศรีลังกาเรียกว่า วนวาสี)⁹ อย่างไรก็ตาม คณะสงฆ์ทั้ง 2 คณะ ก็รวมอยู่ในนิกายเดียวกันคือหินยานหรือเถรวาท

ครั้นถึงสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) พระมหากษัตริย์องค์ที่ 6 แห่งราชวงศ์สุโขทัย (พ.ศ. 1890 – ระหว่าง พ.ศ. 1911-1917) พุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ก็ได้รับการฟื้นฟูใหญ่อีกครั้ง โดยรับผ่านมาจากเมืองนครพินหรือเมืองเกาะตะมะ ในประเทศพม่า กล่าวได้ว่าพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ในอาณาจักรสุโขทัย มาจากที่มา 2 แหล่งใหญ่ด้วยกัน คือ จากเมืองนครศรีธรรมราช ทางภาคใต้ของไทย และจากนครพินหรือเมืองเกาะตะมะ ซึ่งเดิมเคยเป็นหัวเมืองมอญ ปัจจุบันตั้งอยู่ในเขตประเทศพม่า

เมืองนครศรีธรรมราช

ดังที่กล่าวแล้ว หลังจากพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ตั้งมั่นที่นครศรีธรรมราช ชื่อเสียงและวัตรปฏิบัติของคณะสงฆ์จากเมืองนครศรีธรรมราช ได้แพร่หลายออกไป พระมหากษัตริย์ราชวงศ์สุโขทัยโดยเฉพาะพ่อขุนรามคำแหงมหาราช จึงโปรดฯ ให้นิมนต์พระสงฆ์และพระมหาเถรสังฆราชหลายรูปจากเมืองนครศรีธรรมราชขึ้นมาเผยแผ่และตั้งมั่นพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ยังสุโขทัยบ้าง อาจเป็นเพราะเมืองนครศรีธรรมราชในขณะนั้นมีความสัมพันธ์กับอาณาจักรสุโขทัยอยู่แล้ว อาจในฐานะเมืองขึ้นหรือเมืองที่มีสัมพันธไมตรีต่อกันก็ได้ ดังข้อความที่ปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ 1 ความว่า

“....ปราบเบ็องตะวันออก รอดสระหลวง สองแคว ลุมบาจาย สคา ทำฝั่งของถึงเวียงจันทน์เวียงคำ เป็นที่แล้ว เบ็องหัวนอน รอดคนที่ พระบาง แพรก สุพรรณภูมิ ราชบุรี เพชรบุรี ศรีธรรมราช ฝั่งทะเลสมุทร เป็นที่แล้ว”¹⁰

นครพิน

เป็นเมืองหนึ่งที่พุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ได้ตั้งมั่นและส่งทอดมายังดินแดนสุโขทัยต่อมา เดิมนครพินเป็นหัวเมืองมอญที่มีความเจริญทางพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์เป็นอย่างมาก พระสงฆ์จากศรีลังกาหลายรูปได้เดินทางเข้ามาสั่งสอนพระธรรมวินัยและพำนักอยู่ ณ นครพิน รวมทั้งพระสงฆ์จากนครพินหลายรูปก็ได้เดินทางไปศึกษาพระธรรมวินัยยังศรีลังกาด้วย ชื่อเสียงดังกล่าวทำให้พระสงฆ์ชาวสุโขทัยหลายรูปเดินทางไปศึกษาพระธรรมวินัยกับพระสงฆ์ศรีลังกาที่เมืองนครพิน ดังเช่น พระสุมนะและพระอินมัทสสี ซึ่งเมื่อท่านทั้งสองศึกษาพระธรรมวินัยสำเร็จแล้ว ก็ได้กลับมาเผยแผ่พุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ในสุโขทัยต่อมา

นอกจากนี้ในรัชกาลของพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) พระองค์ยังได้ทรงอาราธนาพระมหาสามีสังฆราชที่ไปบวชเรียน ณ ศรีลังกาและกลับมาพำนักอยู่ ณ นครพิน ให้เข้ามาพำนักยังเมืองสุโขทัยใน พ.ศ. 1904 ด้วย ดังความที่ปรากฏอยู่ในศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง หลักที่ 5 ความว่า

“..... อยู่สววยราชย์ในเมืองศรีสัชนาลัย สุโขทัย ได้ยี่สิบสองข้าว ศักราช 1283 ปีฉลู จึงให้ไปอัญเชิญมหาสามีสังฆราช มีศิลาจาร และรู้พระปฏิภนไตร ... นักฝูงมหาสามี อันอยู่ใน ... ดังกาทวิปอันมีศิลาจารตั้งฝูงกษิณาศรพชัวก่อน แแต่่นครพิน....”¹¹

พร้อมกันนี้พระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ยังโปรดฯ ให้สร้างวัดป่ามะม่วงขึ้นเพื่อเป็นที่จำพรรษาของพระมหาสามีสังฆราชระหว่างพำนักอยู่ที่สุโขทัย ดังความว่า

“.....จึงให้อาราธนามหาสามีสังฆราช เข้าพรรษาสิ้นไตรมาส”¹²

และในปีเดียวกันนั่นเอง พระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไท) ทรงมีพระราชศรัทธาเสด็จออกทรงผนวช และประทับจำพรรษา ณ วัดป่ามะม่วงด้วย ดังความว่า

“....พระยาศรีสุริยพงษ์รามมหาธรรมราชาธิราช...หากสมათานทศศีลเป็นคาบส...หน้าพระพุทธรูปทองอันประดิษฐานไว้เหนือราชมณเฑียรอันตนแต่ง...วันนั้นแล แล้วจึงอัญเชิญมหาสามีสังฆราชด้วยเถรานุเถระภิกษุสงฆ์ทั้งหลายขึ้นเมื่อถึงราชมณเฑียร..เองจึง....บวชเป็นสามเณรที่นั่น เมื่อจัก...ศีลนั้น พระยาศรีสุริย)พงษ์ราม(มหา)ธรรมราชาธิราช จึงจักยืนยอมือนบพระพุทธรูป นบทั้งพระปิฎกไตร.. บ ไว้ที่นั่น นบทั้งมหาสามีสังฆราช จึงจักอธิษฐานว่าดังนี้ด้วย”¹³

กล่าวได้ว่าพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ได้เข้ามาตั้งมั่นในอาณาจักรสุโขทัยตั้งแต่ครั้งสมัยพ่อขุนรามคำแหง โดยทรงรับมาจากเมืองนครศรีธรรมราช จนต่อมาในสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไท) แหล่งที่มีชื่อเสียงทางพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์อีกแหล่งหนึ่งคือนครพินิจได้เผยแพร่เข้ามาด้วยอาจเป็นว่าสุโขทัยในสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไท) การศึกษาเล่าเรียนของพระสงฆ์ไม่ก้าวหน้าเท่าที่ควร พระองค์จึงโปรดฯให้ส่งคณะทูตเดินทางไปขอพระสงฆ์ผู้มีความรอบรู้ในพระไตรปิฎกและในการประกอบสังฆกรรมจากเมืองนครพินิจให้เข้ามาช่วยสั่งสอนพระธรรมวินัยยังสุโขทัย พุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์จึงเจริญรุ่งเรืองขึ้นอีกครั้งหนึ่ง¹⁴

1.3 วัฒนธรรม ประเพณี และคติความเชื่อทางศาสนาจากศรีลังกาในสุโขทัย

1.3.1 แบบแผนในการนับถือพุทธศาสนา

เมื่อพระเจ้าปดุงพมหาราชแห่งศรีลังกา (พ.ศ. 1696-1729) ทรงฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ทรงรวมคณะสงฆ์ 3 ฝ่ายเข้าเป็นอันเดียวกัน และโปรดฯให้ทำการสังคายนาชำระพระไตรปิฎกใหม่ รวมทั้งแต่งอรรถกถา ฎีกา อันนับเป็นการสังคายนาครั้งที่ 7 ของนิกายเถรวาท ผลของการสังคายนาครั้งนี้ทำให้พุทธศาสนาในศรีลังการุ่งเรืองขึ้นมากทั้งด้านการเรียนและการปฏิบัติ ชื่อเสียงดังกล่าวทำให้พระสงฆ์จากพม่า ไทย เขมร ลาว ได้เดินทางไปศึกษาและบวชแปลงใหม่ในศรีลังกาเป็นจำนวนมาก ซึ่งเมื่อเดินทางกลับก็ได้นิมนต์พระสงฆ์จากศรีลังกากลับมาด้วย และตั้งเป็นคณะลังกาวงศ์ขึ้น รวมทั้งที่เมืองนครศรีธรรมราช

ในขณะนั้นเมืองสุโขทัยคงจะนับถือพุทธศาสนาทั้งแบบเถรวาทและมหายานปะปนกัน จนเมื่อพ่อขุนรามคำแหงมหาราชเสด็จขึ้นครองราชย์ พระองค์ได้ทรงให้อาราธนาพระมหาเถรสงฆ์จากเมืองนครศรีธรรมราชเข้าพำนักในเขตอรัญญิกซึ่งเป็นที่วัดป่าอยู่ทางตะวันตกของเมืองสุโขทัย_พระพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์จึงเจริญรุ่งเรืองตั้งแต่นั้นมา แบบแผนของศรีลังกาที่ไทยรับมาประพจน์ในการนับถือพระพุทธศาสนา เชื่อกันว่าในระยะนี้ไทยรับพระไตรปิฎกภาษาบาลีฝ่ายเถรวาท พร้อมทั้งอรรถกถา และคัมภีร์ต่างๆ มาจากศรีลังกา ซึ่งใช้ต่อกันมาจนถึงทุกวันนี้ และในสมัยนั้น ทั้งพระมหากษัตริย์และประชาชนต่างมีศรัทธาปฏิบัติศาสนกิจกันอย่างเคร่งครัดจนกลายเป็นวัฒนธรรมของชนชาติไทยสืบมา รวมทั้งงานก่อสร้างด้านสถาปัตยกรรมต่างๆ และงานด้านประติมากรรมแบบศรีลังกา ไทยก็ได้นำมาประยุกต์ใช้จนในที่สุดก็กลายเป็นแบบฉบับของไทยเองต่อมา

ครั้นเมื่อพระมหาธรรมราชา(ลิไทย) ขึ้นครองราชย์ พระองค์ทรงอาราธนาพระมหาสามีสังฆราชที่ไปบวชเรียน ณ ศรีลังกามาเป็นพระอุปัชฌาจารย์ ในพ.ศ. 1904 และพระองค์ได้เสด็จออกผนวชเป็นพระภิกษุอยู่ชั่วระยะเวลาหนึ่ง นับเป็นพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์แรกที่ทรงผนวชในขณะที่ครองราชย์แล้ว ก่อนหน้านั้นพระมหาธรรมราชาลิไทยทรงสนพระทัยศึกษาพระไตรปิฎกอย่างแตกฉานจนสามารถทรงพระราชนิพนธ์หนังสือเตภูมิกถาหรือไตรภูมิพระร่วง โดยทรงรวบรวมจากคัมภีร์ตำราหลักฐานต่างๆ ซึ่งแสดงว่าการศึกษาพระปริยัติธรรมในสมัยนั้นรุ่งเรืองมาก และหนังสือไตรภูมิพระร่วงนี้ นับเป็นวรรณคดีพระพุทธศาสนาในภาษาไทยเป็นเล่มแรก พระองค์ยังทรงสร้างพระมหาธาตุบรรจुพระบรมสารีริกธาตุที่อัญเชิญมาจากศรีลังกา และทรงปลูกหน่อต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่อัญเชิญมาจากเมืองอนูราชปุระในศรีลังกาไว้หลังพระมหาธาตุ นอกจากนี้ยังทรงให้จำลองพระพุทธรูปจากที่มีอยู่ในศรีลังกาด้วย ในช่วงสมัยพระมหาธรรมราชานี้ พุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ได้ไปประดิษฐานอย่างมั่นคงและเจริญรุ่งเรืองมาก

แบบแผนในการนับถือพุทธศาสนาและความเจริญรุ่งเรืองในสมัยสุโขทัย สมเด็จพระมหาธรรมราชาภาพ ได้ทรงพระนิพนธ์เรื่องดังกล่าวไว้อย่างชัดเจน ดังนี้

“... ตั้งแต่ลัทธิลังกาวงศ์มารุ่งเรืองในประเทศสยาม ไทยก็รับแบบแผนของลังกามาประพฤติในการถือพระพุทธศาสนา เป็นต้นว่าการสร้างพุทธเจดีย์ก็สร้างตามคติลังกา พระธรรมที่ทั้งภาษาสันสกฤตกลับ สาธารณเป็นภาษามคธ เป็นเหตุให้การศึกษาภาษามคธเจริญรุ่งเรืองในประเทศสยามแต่นั้นมา ข้อนี้พึงเห็นได้ในหนังสือไตรภูมิพระร่วง ซึ่งพระมหาธรรมราชา (พญาลิไทย) พระเจ้ากรุงสุโขทัยทรงแต่งไว้ในบานแผนกปรากฏนามคัมภีร์พระไตรปิฎก และนามพระเถระกับทั้งราชบัณฑิตที่ได้ทรงปริกษาสอบสวนเป็นอันมาก ส่วนพระสงฆ์นั้นตั้งแต่รวมเป็นนิกายอันเดียวกันแล้ว ก็กำหนดต่างกันแต่โดยสมათานธุระเป็น 2 พวก ตามแบบอย่างในเมืองลังกา คือ พวกซึ่งสมათานคันธุระ เล่าเรียนภาษามคธเพื่อศึกษาพระพุทธวจนะในพระไตรปิฎก มักอยู่วัดในบ้านเมืองอันเป็นสำนักหลักแหล่งที่เล่าเรียนได้ชื่อว่า “พระสงฆ์คามวาสี” พวก 1 พวกซึ่งสมათานวิปัสสนาธุระชอบบำเพ็ญภาวนาหาความวิมุตติ มักอยู่วัดในอรัญญิกได้ชื่อว่า “พระสงฆ์อรัญวาสี” พวก 1 แต่เป็นนิกายเดียวกัน

แต่การที่ไทยรับถือลัทธิลังกาวงศ์ครั้งนั้น ไม่ได้ทิ้งขนบธรรมเนียมแม้เป็นฝ่ายศาสนาอื่นซึ่งได้เคยประพฤติก่อนแต่ก่อนทั้งหมด ด้วยนิสัยไทยเลือกใช้แต่ที่เห็นว่าเป็นประโยชน์ดังกล่าวมาแล้ว เพราะฉะนั้นประเพณีการบ้านเมืองซึ่งเคยถือคติตามทางศาสนาพราหมณ์ อันมิได้ขัดข้องแก่พระพุทธศาสนาก็คงถือต่อมาแม้ภาษาสันสกฤตก็ยังศึกษาและใช้ปะปนในภาษาไทยมิได้เลิกถอนไปทีเดียว มีการบางอย่างซึ่งไทยรับลัทธิลังกามาแก้ไขใช้ให้เหมาะแก่ความนิยมในภูมิประเทศ เป็นต้นว่าตัวอักษรซึ่งเขียนพระไตรปิฎก คงใช้ตัวอักษรขอม พุทธเจดีย์บางอย่างก็คิดแบบแผนขึ้นใหม่ ดังเช่นรูปพระเจดีย์สุโขทัย เป็นต้น พระพุทธศาสนาที่ถือกันในประเทศสยาม ควรนับว่าเกิดเป็นลัทธิสยามวงศ์ตั้งแต่กรุงสุโขทัยเป็นราชธานีสืบมา จนเมื่อปลายสมัยเมื่อกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ที่เมืองลังกาเกิดจลาจลหมดสิ้นสมณวงศ์ได้มาขอคณะสงฆ์ไทยมี พระอุบาลีเป็นประธานออกไปให้อุปสมบท กลับตั้งสมณวงศ์ขึ้นในลังกาที่ปึงเรียกว่านิกายสยามวงศ์หรืออุบาลีวงศ์อยู่จนตราบเท่าทุกวันนี้”¹⁵

1.3.2 การศึกษาของพระสงฆ์

เชื่อกันว่า พระไตรปิฎกของสุโขทัยในสมัยแรกๆนั้น คงจะไม่สมบูรณ์ ต่อมาเมื่อพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ตั้งมั่นแล้ว พระไตรปิฎกจึงสมบูรณ์ เพราะได้มาจากศรีลังกาเพิ่ม ดังนั้นการศึกษาของสงฆ์จึงเป็นแบบศรีลังกา และคัมภีร์ต่างๆเมื่อแรกนำเข้ามา คงเป็นอักษรสิงหล ต่อมาจึงมีการถ่ายทอด(ปริวรรต)เป็นอักษรขอม ยังไม่ใช่อักษรไทย ด้วยเหตุอักษรไทยที่พ่อขุนรามคำแหงประดิษฐ์ขึ้นนั้น ยังเป็นของใหม่และมีอักษรไม่ครบถ้วนที่จะเขียนภาษาบาลี จึงใช้อักษรขอมที่มีอยู่เดิม ซึ่งความนิยมนี้ก็นิยมใช้กันเรื่อยมาจนเกิดความเข้าใจผิดว่าอักษรขอมเป็นอักษรที่ใช้สำหรับเขียนพระไตรปิฎก และได้กลายเป็นอักษรลงไป จนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5 จึงโปรดเกล้าฯให้พิมพ์พระไตรปิฎกด้วยอักษรไทยเพื่อลบล้างความเข้าใจผิด¹⁶

ในสมัยสุโขทัย นอกจากการศึกษาของสงฆ์ที่ใช้พระไตรปิฎกจากศรีลังกาแล้ว พระสงฆ์ไทยหลายรูปก็ได้เดินทางไปศึกษาเล่าเรียนทางพุทธศาสนาเพิ่มเติมอีก เช่น สมเด็จพระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามณีศรีรัตนลังกาที่ปมมหาสามีเป็นเจ้า (บุตรของพระยาคำแหง(พระราม) เป็นหลานปู่ของพ่อขุนผาเมือง) เป็นพระสงฆ์ชาวสุโขทัยที่เดินทางไปยังศรีลังกาเพื่อศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยโดยตรง ดังข้อความในศิลาจารึกตอนหนึ่งว่า “(พระ)มหา(เถรผู้ชื่อ) ศรีศรัทธาราชจุฬามณีศรีรัตนลังกาทวีป มหาสามีเป็นเจ้า...มาวลิกคงคาในลังกา (ทวีป) เมืองกำพไลเถิง”¹⁷ ซึ่งท่านได้รับความนับถือจากชาวศรีลังมาก่อนเนื่องจากปรากฏนิมิตพระบรมสารีริกธาตุให้เห็นดังข้อความว่า “ชาวสิงหลทั้งหลายเห็นอัศจรรย์ดังอัน เขาจึงชันทอคคน ไหว้คัล...พระศรีศรัทธาราชจุฬามณี”¹⁸

เมื่อพระมหาเถรศรีศรัทธาเดินทางกลับมายังสุโขทัย ท่านได้รับการนับถือจากชาวสุโขทัยมากเพราะท่านมีความเคร่งครัดในพระธรรมวินัย และเก่งในเรื่องวิปัสสนาธุระ นอกจากนี้ท่านยังได้นำกิ่งพระศรีมหาโพธิ์และพระบรมสารีริกธาตุมาประดิษฐานไว้ ณ เมืองสุโขทัยด้วย แต่อย่างไรก็ตามไม่ปรากฏหลักฐานว่าพระมหาเถรฯได้จัดตั้งคณะสงฆ์เพื่อเผยแผ่พุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์¹⁹

นอกจากการเดินทางไปศึกษาพระธรรมวินัยยังศรีลังกาแล้ว พระสงฆ์จากสุโขทัยหลายรูปยังเดินทางไปศึกษาเล่าเรียนในสำนักสงฆ์ที่มีพระสงฆ์จากศรีลังกามาพำนักสั่งสอนพระธรรมวินัยด้วย เช่น พระสุমনะ และ พระอนิมิตต์ลี ซึ่งเป็นศิษย์ของพระสังฆราชปิณฑะ ได้เดินทางไปศึกษาที่สำนักพระอุทุมพรมหาสามีที่นครพันธ ซึ่งท่านได้แนะนำให้สึกแล้วบวชใหม่ พระสุমনะ และพระอนิมิตต์ลีได้ศึกษาอยู่ที่นครพันธ 5 พรรษา จึงกลับสุโขทัย ต่อมาอีก 5 ปี ท่านทั้งสองได้นำพระสงฆ์ไทย 8 รูปไปยังนครพันธเพื่อขอบวชใหม่ แต่พระอุทุมพรมหาสามีกลับมอบหมายให้พระสุমনะและพระอนิมิตต์ลีเป็นพระอุปัชฌาย์แทน เพราะทั้งสองท่านมีพรรษาครบ 10 ปี ซึ่งเป็นพระอุปัชฌาย์ได้แล้ว นอกจากนั้นท่านยังได้สั่งอีกว่า “คุณครูทั้งหลาย ศาสนาอันคุณามาแต่ลังกาทวีปนั้น จักไม่มั่นคงในเมืองเมื่อนี้ จักไปตั้งมั่นอยู่ในเมืองสุโขพันธราบเท่า 5 พันปี” (ช่วงที่สุโขทัยติดต่อกับพระอุทุมพรมหาสามีที่นครพันธ อยู่ในสมัยของพระยาเลอไทยโอรสพ่อขุนรามคำแหง และพระอุทุมพรมหาสามีผู้นี้ได้เป็นพระอุปัชฌาย์ของพระมหาธรรมราชาลิไทย

โอรสของพระยาเลอไทย ในสมัยต่อมาด้วย นอกจากนี้พระสุนทรคือพระสงฆ์ที่พระเจ้ากือนาแห่งนคร เชียงใหม่ทรงแต่งตั้งทูตมาทูลขอจากพระมหาธรรมราชาลิไทยเพื่อให้อพยพไปช่วยเผยแผ่พุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ยังเมืองเหนือ ซึ่งพระมหาธรรมราชาลิไทยโปรดประทานอนุญาต พร้อมทั้งทรงมอบพระไตรปิฎก และพระบรมสารีริกธาตุให้พระสุนทรนำขึ้นไปเชียงใหม่ด้วย)²⁰

1.3.3 การจัดระเบียบคณะสงฆ์

เมื่อแรกตั้งกรุงสุโขทัยนั้น เชื่อกันว่า พระสงฆ์คงจะมีทั้งพวกมหายานที่แพร่หลายอยู่มาแต่เดิมตั้งแต่ สมัยวัฒนธรรมร่วมแบบเขมรอันเป็นอิทธิพลจากอาณาจักรเขมร และพวกหินยานหรือเถรวาทที่สืบมาแต่ สมัยทวารวดีทั้งที่มาจากภาคกลางและภาคเหนือที่นครศรีอยุธยา เป็นต้น อย่างไรก็ตามตั้งแต่รัชกาลพ่อขุนรามคำแหงมหาราชเป็นต้นมา ฝ่ายมหายานก็งอมแงมไป คณะสงฆ์เป็นฝ่ายหินยานหมดสิ้น คณะสงฆ์แบ่ง ออกเป็น 2 คณะ คือ คณะอรัญวาสี และคณะคามวาสี ตามแบบศรีลังกาตั้งแต่ครั้งพระเจ้าวิชัยพาหุที่ 3 (พ.ศ. 1778) แต่มีข้อที่แตกต่างกัน คือในศรีลังกา คณะอรัญวาสีหรือวนวาสีเป็นคณะสงฆ์ที่เน้นวิปัสสนาบำเพ็ญเพียร แสวงหาความสงบในวัดที่ตั้งอยู่ในป่า หรือที่ห่างไกลชุมชน ส่วนคณะคามวาสีเป็นคณะสงฆ์ที่อยู่ตาม วัดในเมือง เน้นการศึกษาเล่าเรียนพระไตรปิฎก สำหรับในสุโขทัยนั้นการแบ่งคณะสงฆ์ดังกล่าวเป็นการแบ่ง ตามความเป็นมาแต่เดิม คือ คณะคามวาสีหมายถึงคณะสงฆ์ที่เล่าเรียนคัมภีร์หรือเล่าเรียนพระไตรปิฎกอยู่ ตามวัดในเมือง ส่วนใหญ่เป็นพระสงฆ์พวกเดิมก่อนการรับเข้ามาของพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ ส่วนคณะ อรัญวาสี เป็นคณะสงฆ์ที่ชาวแบบลังกาวงศ์ และไม่จำกัดว่าจะต้องเป็นฝ่ายวิปัสสนาธุระเพียงอย่างเดียว สามารถมีความรู้ในพระไตรปิฎกและยังรู้หลักธรรมมากกว่าปุครูในเมืองสุโขทัยด้วย²¹

การจัดระเบียบคณะสงฆ์อีกเรื่องหนึ่งคือ สมณศักดิ์ ดังปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกหลักที่ 1 ว่า สุโขทัยมี สังฆราช ปุครู มีพระมหาเถระ และพระเถระ คือพระสงฆ์พวกเดิมเรียกว่า “ปุครู” ต่อมาเมื่อมีการ นับถือพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ ก็รับเอาสมณศักดิ์ของพระสงฆ์ลังกามาเป็นของพระสงฆ์อรัญวาสีด้วย คือ “มหาสามี” หรือ “มหาสวามี” ดังข้อความในจารึกเจดีย์น้อยวัดพระมหาธาตุ ความว่า

“...เราก้ให้แค่สมเด็จพระยา---- คไตรบพิตรเป็นเจ้า-แต่เหง้าพระมหาสวามีศรีสังฆราชพระ---- ---ศรี อิกขุมนุมสงฆ์คามวาสี อ-รัญวาสีทั้งหลายเป็นทิพพิชฌญาณ----(จ)งใจชื่อเอาสัตย์ประภูชญา-ในพระมหา สุพรรณบัฏนี้แต่เรา (เจ้าไทย)...”²²

นอกจากนี้สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพยังได้ทรงมีทัศนะเรื่องสมณศักดิ์ว่า สังฆราชน่าจะ เป็นตำแหน่งสังฆนายกชั้นสูงสุด(ปัจจุบันเรียกว่า สกลมหาสังฆปริณายก) ตำแหน่งปุครูตรงกับที่เรียกว่า พระครูทุกวันนี้ เป็นตำแหน่งรองจากสังฆราช ส่วนมหาเถระกับเถระที่กล่าวในศิลาจารึก เห็นจะเป็นพระที่มี อายุพรรษามาก และทรงคุณธรรมด้านศาสนาเท่านั้น คงมิใช่สมณศักดิ์ที่พระเจ้าแผ่นดินทรงตั้ง และทรง สันนิษฐานว่า เมื่อครั้งสุโขทัยเป็นราชธานี เห็นจะมีสังฆราชมากกว่าองค์เดียว ด้วยการปกครอง ราชอาณาจักรครั้งนั้น หัวเมืองใหญ่ที่อยู่ห่างไกลราชธานีมักจะเป็นเมืองประเทศราชเสียส่วนมาก แม้เมืองที่ อยู่ใกล้ราชธานี ก็ตั้งเจ้านายในราชวงศ์ออกไปปกครองเหมือนประเทศราช เมืองใหญ่แต่ละเมืองน่าจะมี

พระสังฆราชองค์หนึ่ง เป็นสังฆปริณายกของพระสงฆ์ในเขตเมืองนั้น มีตัวอย่างในครั้งต่อมาว่า ในชั้นหลังๆ ยังเรียกเจ้าคณะเมืองว่า สังฆราชา(ต่อมารัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ทรงเปลี่ยนเป็น “สังฆปาโมกข์” ส่วนปุครูเรียกเป็นพระครูมาตั้งแต่ครั้งกรุงสุโขทัย เชื่อว่าเป็นตำแหน่งสังฆนายกรองจากสังฆราช ถ้าเมืองใหญ่ก็มีหลายรูป เมืองเล็กมีรูปเดียว ดังนั้นการปกครองสงฆ์ครั้งนั้นเป็นการดำเนินตามการปกครองฝ่ายบ้านเมือง คือ ศาสนจักรสอดคล้องกับอาณาจักรและการปกครอง แบ่งเป็น 2 ฝ่ายคือ คณะสงฆ์ฝ่ายขวา และคณะสงฆ์ฝ่ายซ้าย และมีราชทินนามสำหรับสังฆนายกนั้นๆด้วย คณะสงฆ์ฝ่ายขวาได้แก่ คณะคามวาสี ชำนาญด้านคันถธุระ และคณะสงฆ์ฝ่ายซ้าย ได้แก่ คณะอรัญวาสี ชำนาญด้านวิปัสสนาธุระ

ฝ่ายขวา

พระสังฆราชา วัดมหาธาตุ
พระครูธรรมไตรโลก วัดเปาอินทร์แก้ว
พระครูยาโชค วัดอุทยานใหญ่
พระครูธรรมเสนา ไม่ปรากฏวัด

ฝ่ายซ้าย

พระครูธรรมราชา วัดไตรภูมิป่าแก้ว
พระครูญาณไตรโลก ไม่ปรากฏวัด
พระญาณสิทธิ ไม่ปรากฏวัด

แต่เสถียร โปธินันทะ กล่าวว่า การปกครองสงฆ์สมัยสุโขทัย แบ่งออกเป็น 3 คณะ คือ

คามวาสี เจ้าคณะชื่อ พระสังฆราชาญาณจูฬิมหาเถระ

อรัญวาสี เจ้าคณะชื่อ พระบรมครูติโลกคิลกรัตนสีลคันธะ

- วนวาสีธรรมกิติสังฆราชมหาสวามี

คณะพระรูป คณะที่ 3 ไม่ทราบประวัติ

คณะคามวาสี นิยมเรียกว่า คณะเหนือ เพราะเป็นคณะเก่าของสุโขทัยและภาคเหนือ ส่วนคณะอรัญวาสี นิยมเรียกว่า คณะใต้ เพราะนิมนต์มาจากเมืองนครศรีธรรมราช²³

1.3.4 การสร้างพระสถูปเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ และการให้ความสำคัญ

ในอดีต คติความเชื่อเรื่องการสร้างพระเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุคงมีมานานแล้วตั้งแต่ครั้งไทยรับพุทธศาสนาเข้ามาตั้งมั่นในสมัยทวารวดี ดังเช่นการสร้างพระเจดีย์ขนาดใหญ่ประจำเมืองต่างๆ เช่น พระปฐมเจดีย์ พระประโทนเจดีย์ ที่จังหวัดนครปฐม พระเจดีย์หมายเลข 1 ที่เมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี(ขุดพบขอบบรรจุพระบรมธาตุและพระพิมพ์อยู่ภายใน) รวมทั้งพระเจดีย์โบราณที่เมืองนครจำปาศรี อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม(ขุดพบสถูปจำลองซึ่งชั้นในสุดบรรจุพระบรมธาตุ) เป็นต้น²⁴

ต่อมาเมื่อสุโขทัยยอมรับนับถือพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ ก็ได้มีการฟื้นฟูคติการสร้างพระธาตุเจดีย์ขึ้นเพื่อไว้บรรจุพระบรมสารีริกธาตุทั้งที่นำมาจากศรีลังกาและที่อื่นๆ (ด้วยเพราะศรีลังกาเป็นที่ประดิษฐานของพระบรมสารีริกธาตุเป็นจำนวนมาก นับตั้งแต่สมัยพระเจ้าทอณัมปิยติสสะกษัตริย์ลังกาได้โปรดให้สุมนะสามเณร(พระราชนัดดาพระเจ้าอโศก)เป็นผู้แทนทูลขอพระราชทานจากพระเจ้าอโศก ซึ่งพระองค์ได้ทรงพระราชทานพระธาตุรากขั้วช้างขวา(ไหปลาร้าข้างขวา)และพระบรมสารีริกธาตุอื่นๆพร้อมกับบาตรของพระพุทธเจ้ามาให้ พระบรมสารีริกธาตุยังได้รับการอัญเชิญมายังศรีลังกาอีกหลายครั้งรวมทั้งพระเยซู

แก้วด้วย²⁵ รวมทั้งมีการขุดเอาพระบรมธาตุที่เคยฝังดินไว้แต่เดิมขึ้นมา แล้วนำมาสร้างใหม่ในเมืองหรือสถานที่ที่เหมาะสม ดังเช่น ในศิลาจารึกหลักที่ 1 กล่าวว่าพ.ศ. 1829 พ่อขุนรามคำแหงโปรดฯ ให้ขุดพระธาตุขึ้น ให้คนทั้งหลายได้เห็นและกระทำบูชาได้ 6 วัน จากนั้นจึงฝังลงกลางเมืองศรีสัตนาไลย และก่อพระเจดีย์ครอบไว้ใช้เวลา 6 ปีจึงแล้วเสร็จ และทำกำแพงล้อม 3 ปีจึงแล้วเสร็จ ดังความว่า “..... 1207 ศกปีกุน ให้ขุดเอาพระธาตุออก ทั้งหลายเห็นกระทำบูชาบำเรอแก่พระธาตุ ได้เดือนหกวัน จึงเอาลงฝังในกลางเมืองศรีสัตนาไลย ก่อพระเจดีย์เหนือหกข้างจิ่งแล้ว ตั้งเวียงผาล้อมพระมหาธาตุสามข้างจิ่งแล้ว”²⁶

ในจารึกวัดศรีชุมและจารึกเขากบก็ได้กล่าวถึง สมเด็จพระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามณี ว่าเมื่อครั้งพระองค์สละเพศฆราวาสมาเป็นพระภิกษุแล้ว ได้เสด็จจาริกแสวงบุญไปไหว้พระธาตุและแสวงหาพระธาตุตามบ้านเมืองต่างๆ ได้เสด็จไปอินเดียและศรีลังกา ทรงบูรณปฏิสังขรณ์พระมหาธาตุเจดีย์ที่ศรีลังกา แล้วกลับมาเมืองไทย ทรงสร้างพระมหาธาตุเจดีย์ตามเมืองต่างๆ ทั้งที่อยู่ในแคว้นสุโขทัย และรัฐอื่นๆ มากมาย²⁷ ดังความในศิลาจารึกวัดศรีชุมความว่า “....ปรารณานป็นพระพุทฺธ... จิงภินกษกรรมณ์ออกจากรัตนภูมิสพวยบาตร... ทั้งหลาย(ที่)คงจงเตร่หาพระศรีรัตนมหาธาตุ ปรารณานาเพื่อจักกระทำกุศล....”

“.....กลางแห่งก่อ...พระศรีรัตนมหาธาตุ.....”

“....กลางแห่งปลุกมหาตำหนักศาลามหาตร...ก่อทั้งมหาเจดีย์.....”²⁸

และจากศิลาจารึกเขากบ ความว่า “.....รักษา จิงคล้ายังสุโขทัย(ศรี)สัตนาไลยกระทำสมภารบารมีพระมหาธาตุกลาดย้ง ผ่าง แพล ระพุน ตาก เชียง... รอดเถิงคงที่โปรดช้าง นครพัน กลิงคราฐปาตลิบุตร บูร นครตรีโกลมณทลา มัลลราช รอดเถิงลังกาทีปด้วยหาพบพระมหารัตนธาตุ แต่ณวัดทำจริยา ได้ห...ต สร้างพระมหาธาตุเล็กศาสนาธรรมในพระมหานครสิงหล... โสศ ผสมลิบข้าว ข้ามมาลุดะนาวศรี เพื่อเลือกเอาคนฝูงดี...สิงหลทีป รอดพระพุทฺธศรีอารยไมตรี เพชรบุรี ราชบุรีน...ส อโยธยา ศรีรามเทพนคร ที่สอรพิรุณาส ตรงบาดาล พระ...เด็จ ท่านก่อที่นั่น ผสมแต่ก่อพระเจดีย์พระศรีรัตนธาตุได้พัน...ร้อยห้าสิบ เจ็ด รตนกูดานครไทย ว่ากัมพงคลองอีกพระเจดีย์...”²⁹

และแม้แต่พระมหาธาตุเมืองสุโขทัย (ซึ่งนักวิชาการบางท่านเสนอว่าอาจเป็นพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม หรือเจดีย์อุปาราม ในลังกา มากกว่า) สมเด็จพระมหาเถรฯก็ได้ทรงบูรณปฏิสังขรณ์เช่นกัน ดังความว่า “.....กลางแห่งที่ชุมนุมพระมหาธาตุเป็นเจ้าอัน ทั้งหลายครธานเป็นป่าเป็นคง สมเด็จพระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามณีเป็นเจ้าที่ตนเข้าไปเลิกให้กระทำพระมหาธาตุหลวงคั้น พระมหาธาตุด้วยสูงเก้าสิบห้าวาไม่เหนือพระธาตุหลวง ไชร์สองอ้อมสามอ้อม พระศรีราชจุฬามณีเป็นเจ้า พยายามให้(แล้วเมื่อ) แล้วจึงก่ออิฐขึ้นเจ็ดควาสทายนแล้วบริบวรพระธาตุหลวงก่อใหม่เก้าด้วยสูงได้ร้อยสองวา ขอมเรียกพระชมนั้นแล...สถิตเครื่องกลางนครพระกฤษณ์ เมื่อจักสทายนในกลางป่า ...อันหาปูนยากหนักหนาหาปูนมิได้ พระศรีราชจุฬามณีเป็นเจ้าจึงอธิษฐานว่าดังนี้ ...กูแลยังจักได้ตรัสแก่สรรเพชญ์ญาณเป็นพระพุทฺธจริงว่าไชร์จูงให้พบปูนอธิษฐานบัดแมงแห่งนั้น ดายกลายพบ(โจ)ปูนอันหนึ่งทายาทหนักหนา เอามาสทายนพระธาตุก่อใหม่เก้า แล้วเอามาต่อพระพุทฺธรูปหินอันหักอันพังบริบวรแล้วปูนก็ย้งเหลือ เลย พระมหาธาตุหลวงนั้นกระทำปาฏิหาริย์อัศจรรย์หนักหนา แลมีพระธาตุอันใหญ่ล้อมหลายแก่ม (ก่อทั้ง)มหาพิหารใหญ่

ด้วยอิฐเสริจบริวารแล้วจึงไปสา..หาเอาพระพุทธรูปหินเก่าแตกมาบูชาด้วย(ไป) กลชั่วสองสามคืนเอามา
ประดิษฐานไว้ในมหาพิหารกลางแห่งใดก็ได้นั้น ลางแห่งได้ผมได้แขนได้ออก ลางแห่งได้ได้หัวตกลอด แลสี่
คนหาเอามาได้ ลางแห่งได้แข้งได้ขา ลางแห่งได้มือได้ตีน ย่อมพระหินอันใหญ่ชักมาด้วยล้อยด้วยเกี่ยว
เส้นเข้าในมหาพิหารเอามาต่อติดประกิด ด้วยปูน มีรูปโฉมพรรณอันงามพิจิตรดังอินทนิรมิต เอามาประกิด
ติดกันเป็นตนพระพุทธรูปอันใหญ่อันถ้าว อันใหญ่งามหนักหนา เอามาไว้เต็มในมหาพิหารเรียงหลายถ่อ
ช่องงามหนักหนาแก่กม”³⁰

ข้อความเหล่านี้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงการให้ความสำคัญในการเคารพบูชาพระบรม
สารีริกธาตุทั่วไปในดินแดนประเทศไทยและประเทศใกล้เคียง ซึ่งคติการก่อพระธาตุเจดีย์นี้คงกระทำกัน
อย่างแพร่หลาย แต่ก็ได้กลายเป็นข้อสงสัยว่า พระธาตุองค์ไหนเป็นพระธาตุแท้จริงบ้าง ซึ่งหากเป็นพระบรม
ธาตุที่นำมาจากศรีลังกาจะได้รับการยอมรับนับถือว่าศักดิ์สิทธิ์กว่าที่อื่น ดังเช่นเมื่อพระมหาธรรมราชาที่ 1
(ลิไทย) โปรดฯให้สร้างพระเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุที่เมืองนครชุมเมื่อพ.ศ. 1900 (ปัจจุบันคือพระ
เจดีย์ที่ได้รับการบูรณะเป็นรูปเจดีย์พม่า ที่วัดพระบรมธาตุ อำเภอนครชุม ริมฝั่งตะวันตกของแม่น้ำปิง
จังหวัดกำแพงเพชร) พระบรมธาตุที่บรรจุอยู่นั้นนำมาจากศรีลังกา ดังข้อความว่า “...อภิเษกเป็นท้าวเป็นพระ
ยาจึงชื่อศรีสุริยวงศ์มหาธรรมราชาธิราช หากเอาพระศรีรัตนมหาธาตุอันนี้มาสถาปนาในเมืองนครชุมนี้ปี
นั้น พระมหาธาตุอันนี้ใช้ธาตุอันสามัญ คือพระธาตุแท้จริงแล เอาลูกแต่ลังกาทวีปพื้นมาตาย ...”³¹ อัน
สอดคล้องกับความเลื่อมใสศรัทธาในพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ที่พระองค์ทรงฟื้นฟูให้เจริญขึ้นอีกครั้งหนึ่ง
และทำให้พระบรมธาตุที่มาจากลังกาเป็นของศักดิ์สิทธิ์กว่าที่อื่น

นอกจากนี้จารึกวัดโสกการาม สมัยสุโขทัย พ.ศ. 1942 (จารึกหลักที่ 93) ยังกล่าวถึงการสร้างพระ
สถูปเจดีย์บรรจุพระบรมธาตุ ณ วัดโสกการาม โดยพระราชเทพีศรีจุฬาลักษณ์ ความว่า “ นมัสศรีรัตน
นมัสคุมกโลดบรรมาน ศักราชได้เจ็ดร้อย หกสิบเอ็ด ปีโทะ นักรัตนคัมภีร์มาส ออกเจ็ดคำ โดยฤกษ์มหารดี
เลดิถินาที่ อัน โยคโยคี สมเด็จพระราชเทพีศรีจุฬาลักษณ์อัครราช เทพธร(ณี โล) กรัตนมาทปรวรากี
เป็น ชายาแต่สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชเกาปร ด้วยปัญจพิศกัลยาณีมีศีลพรกล ใจมั่น ในพระชิน
ศาสนา ท่านจึงประดิษฐานพระสถูปไว้ในวัดโสกการาม ท่านเอาพระมหาธาตุเจ้าสององค์มาแต่เมืองบน องค์
หนึ่งรามเท่าเมล็ดข้าวสารหักครึ่ง พรรณดังผลิกรัตนองค์หนึ่งน้อย พรรณดังพิกุล...”³²

ความเลื่อมใสศรัทธาในพระบรมสารีริกธาตุในสมัยสุโขทัยยังพบจารึกที่พรรณนาเกี่ยวกับปาฏิหาริย์
ของพระบรมสารีริกธาตุหรือพระธาตุอยู่หลายครั้งด้วยเช่นกัน ทั้งปาฏิหาริย์ที่เกิดในสุโขทัยเองและ
ปาฏิหาริย์ที่เกิดขึ้นในศรีลังกา ดังข้อความในจารึกวัดช้างล้อม(จารึกหลักที่ 106)กล่าวถึง พนมไสดำ ขุนนาง
ผู้ใหญ่ของสมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ 1 ที่ได้ออกบวช และแลเห็นพระธาตุกระทำปาฏิหาริย์ ดังความว่า
“...เห็นพระศรีรัตนธาตุอันสมเด็จพระมหาธรรมราชา ก็กระทำปาฏิหาริย์...ลายเรือนตนดังลวดเงินเท่าพื้น
สาด เหนือกลางหาวภาว งามหนักหนา....”³³

และจารึกวัดศรีชุมของสมเด็จพระมหาเถรฯที่ได้แลเห็นปาฏิหาริย์ของพระธาตุในศรีลังกา หลังจาก
ที่ทรงบูรณปฏิสังขรณ์พระเจดีย์แห่งหนึ่งบริเวณใกล้ฝั่งแม่น้ำมาวลิกคงคา ดังความว่า “..... วบใกล้ฝั่งน้ำมา

วลีกองคา ที่พระพุทธเจ้าบุรณขันธ์ ประดิษฐาน(น) พระเกศธาตุพระ..ธาตุพระบริโภคธาตุ พระศรีรัตนมหาธาตุเรียกชื่อมหิยังคณมหาเจดีย์ แลพระเป็นเจ้า..นั้นเสด็จปาฏิหาริย์อัศจรรย์แก่กม บัลลังก์พระมหาธาตุพังฝ่ายบูรพทิศสืบสามวาภูมิศรีททพยายม(จะหา)อิฐประกิดเข้าจทายปุ่นมีถ่องถ้วน เมื่อทายนแต่ยอดแก่กมถึงดินสูงใหญ่ขางวมคังเขาไกรลาส ทาต่อตีนต่อมือต่อทั้งตนพระพุทธรูปหลายแห่ง ทำหอนั่งก่อแล่นเป็นตนพระพุทธรูปหินงามแก่กม กุหากใช้ตนกูกระทำกรบุญสมภารวันเดียวยี่สิบแปดการ พระมหาธาตุเป็นเจ้าจึงเสด็จปาฏิหาริย์หนักหนาคังน้ำมหาสมุทร ระลอกคังฝนตกทำใหญ่รัศมีกลางอันคังพระชะจรวดสวยสุภาดูกาบุสพชารา รัศมีกลางอันเลื่อมคังดวงดาวค้ำ เลื่อมคังน้ำทองไหลจรสไปทุกแห่ง รัศมีกลางอันขาวคังรัตนคังดอกชอนดอกพุดเห็นแก่ตาตาสทั่วจักรวาล พระเกศธาตุเสด็จปาฏิหาริย์(อ)อยู่เรื่องคังสายฟ้าแมลบ คังแถวน้ำแล่นในกลางหาวอัศจรรย์ สิ่งหนึ่งเห็นตะวัน ...ออกเขียวคังสูงเผาหม้อ เผาไห พระคิว่าธาตุเสด็จจากเจดีย์ทองพุ่งขึ้น ไปยัง...เห็นคังตะวันสองอันเรื่องใสงามหนักหนาแพ้พระอาทิตย์ พิศดูพระคิว่าธาตุประ(มาณ)ท่ากลางเงินอันใหญ่รอบนั้นด้วยกว้าง แสงจรส โอภาแลประหลาดควรแล้วว่ามีนั้พรรณรังสีเหลือง แดง ค้ำเขียว ขาว ภาวจรัส ส่องใน โลกธาตุทุกแห่ง ปาฏิหาริย์แต่แดดอุ่นถึงสองชั้นฉายจักใกล้เที่ยง ขาวสิงหลห้าบ้านข้ามน้ำคังคพายมาสาธุการ เสียงร้องมีโกลาหลหนักหนา.....

.....พระเป็นเจ้าจึงลงมาล วัครอบสุวรรณเจดีย์ รัศมีกระเลียงงามหนักหนา..คังกเกยีนแก้ว แล้วพระคิว่าธาตุเจ้าจึงเสด็จเข้าในโกศทอง ผุงพระธาตุ(ทั้งหลาย) จึงเข้ามาสู่พระเจดีย์พอดคังผิงฟ่านเข้ามาสู่รั้งนั้นแล กุจึงลุกขึ้นอัญชูลี ..ลองมามาพระศรีรัตนมหาธาตุเข้ากุ ลูกหนึ่งมีพรรณงามคังทองรัศมีท่าลูกหมาก เสด็จมาแต่กลางหาวลงมาล วัครอบตนท่านแล.....”³⁴

คติความเชื่อเรื่องพระบรมสารีริกธาตุและการสร้างพระธาตุเจดีย์เพื่อไว้ประดิษฐานนับตั้งแต่สมัยสุโขทัยมา จึงถือเป็นส่วนหนึ่งในขนบธรรมเนียมประเพณีทางพุทธศาสนาและยังคงมีการปฏิบัติสืบทอดต่อกันมาตราบถึงปัจจุบัน

1.3.5 การปลุกต้นพระศรีมหาโพธิ์และการเคารพบูชา

เช่นเดียวกับความเชื่อเรื่องการสร้างพระธาตุเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ การปลุกต้นพระศรีมหาโพธิ์ก็เป็นคติหนึ่งที่กระทำเพื่อแสดงถึงการตั้งมั่นพุทธศาสนาในดินแดนนั้นๆ ในสมัยสุโขทัย ต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ปลุกส่วนใหญ่่นำมาจากศรีลังกาด้วยถือว่าเป็นต้นที่กำเนิดจากหน่อของต้นพระศรีมหาโพธิ์จากเมืองพุทศยา ประเทศอินเดีย (ต้นพระศรีมหาโพธิ์ของศรีลังกา ตามประวัติกล่าวว่าพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะได้ทูลขอพระราชทานจากพระเจ้าอโศก ซึ่งพระองค์ได้โปรดให้พระนางสังฆมิตตาเถรี พระราชธิดา นำหน่อจากต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่พุทศยา สถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้ามายังศรีลังกา และพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะโปรดให้ปลุกกิ่งพระศรีมหาโพธิ์นั้นไว้ที่เมืองอนูราชปุระ) ดังเช่น ต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่พระมหาเถรศรีศรัทธานำจากศรีลังกามาปลุกที่เมืองสุโขทัย ความว่า “...เหี่ยมปรารณาโพธิสมภาร....(ก่อพระเจดีย์) ปลุกพระศรีมหาโพธิ์กระทำพุทธปฏิมาทุกแห่งทุกพายเล็ก ศาสนาพระมหา.... อันตรธาน บ่ให้ลับ บ่ให้หาย สักแห่ง.....

.....พระมหาเถรศรีศรัทธาราชอุษามณีนี้กล่าวว่าด้วยแก่กม แม่นซื่อไม้กระทิงก็ดี แม่นซื่อกิ่ง
พระศรีมหาโพธิ์ก็ดี แม่นซื่ออิ.....ก็ดี แม่นซื่อ.....สิริในเมืองสิงหลนั้นก็ดี สมเด็จพระมหาเถรเป็นเจ้าเอามา
ปลูกเหนือดิน จึงอธิษฐานพิวว่า.... พระพุทธจริง จึงว่าไซ้ร้ จึ่งให้เป็นอย่าได้เหี่ยวสักอัน ครั้นอธิษฐานคังอันซื่อ
อไบหนึ่งแห่ง.....(ขึ้น) เป็นใบเขียวงามหนักหนาแก่กมเย็น ต้นให้เป็นหลวงสูงงามหนักหนา.....

...อิงใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ จึงแสวงหาเพื่อปลูก..... นครสุโขทัย บางคลังศรีสัตนาคนาน้อย ใครใจจกให้
เป็นธรรมบุรา...”³⁵

ซึ่งต้นพระศรีมหาโพธิ์บางต้นนั้น สมเด็จพระมหาเถรฯ ได้จัดให้มีคนคอยเฝ้าดูแลรักษาด้วย ดังความ
ว่า “.....กลางแห่ง.....แลมากระทำมหาสะพานปลูกดอกไม้ต้นใหญ่หลายพรรณแก่... พระศรีมหาโพธิ์ไว้คนแต่ง
เฝ้ารักษาหลายคร้ว.....”³⁶

นอกจากนี้ยังมีต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่สมเด็จพระราชชนนีศรีธรรมราชมาดาโปรดให้ปลูก ณ วัดศรี
พิตรกิริยาศรีธรรมารามในพ.ศ.1946 ดังข้อความในจารึกหลักที่ 46 (จารึกวัดดาเถรจิงหนัง) “... อันคับนั้น
ศักราช 765 ในปีมะแมแปรวันเดือนในเดือนอ้าย ออกใหม่ใส่ไว้ได้แปลคำ วันพฤหัสบดีศรีทินพารกาล ยาม
ตะวันตกย ย้ายหกบาทหลายเสร็จ สมเด็จพระศรีธรรมราชมาดาหาคิ(ลกรัตนราช) กรร โลง จึงสถิตสถาปนา
ปลูกพระพุทธรูปศรีธรรม(โพธิ)”³⁷ และพระมหาธรรมราชาที่ 1(ลิไทย) ก็ได้ทรงปลูกต้นพระศรีมหา
โพธิ์ที่นำมาจากศรีลังกาไว้ที่นครชุมด้วยเช่นกัน ดังความว่า “...เอาลูกแต่ลังกาทวีปผู้มาตาย เอาทั้งพืชพระ
ศรีมหาโพธิ์ อันพระพุทธเจ้าเราเสด็จอยู่ใต้ต้นและผจญพญามาราริราช ได้ปราบแก่สัพพัญญุตญาณเป็น
พระพุทธมาปลูกเบื้องหลังพระมหาธาตุนี้.....”³⁸

ซึ่งการเคารพบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์นั้น ชาวสุโขทัยเปรียบเสมือนการได้บูชาพระพุทธองค์
เช่นเดียวกับที่ปฏิบัติในศรีลังกา ดังว่า “.....ผีผู้ใด ไหว้วันบกระทำบูชาพระศรีรัตนมหาธาตุและพระศรีมหา
โพธิ์นี้ว่าไซ้ร้ มีผลอนิสงส์พร้าเสมอคังได้นบตนพระเป็นเจ้าบ้างแล...”³⁹

1.3.6 การสร้างและบูชารอยพระพุทธบาท

ความเชื่อเรื่องรอยพระพุทธบาทมีต้นกำเนิดขึ้นในอินเดีย จากนั้นจึงแพร่หลายเข้าสู่เกาะลังกา ในศรี
ลังกา การบูชารอยพระพุทธบาท (ชาวศรีลังกาเรียกรอยพระพุทธบาทเป็นสามัญว่า “ศรีบาท” หรือ “ศรี
บาทลัญจน”) เปรียบเสมือนการได้บูชาองค์พระพุทธเจ้าตามที่กล่าวไว้ในหนังสือมหาวงศ์พงศาวดารลังกาที่
กล่าวว่าพระพุทธเจ้าได้เคยเสด็จมาเยือนประเทศนี้ตามคำเชิญของเหล่าพระยานาคผู้อาศัยอยู่ในแม่น้ำกัลยาณี
และพระองค์ได้ทรงประทับรอยพระบาทไว้บนยอดเขาสุมนกูฏ ดังนั้นการมีรอยพระพุทธบาท ณ ที่ใด แสดง
ว่าดินแดนนั้นมีสัญลักษณ์แทนองค์พระพุทธเจ้า และจะได้รับการคุ้มครองป้องกันด้วยธรรมของพระองค์⁴⁰

ในประเทศไทยหลักฐานการบูชารอยพระพุทธบาทปรากฏมาแล้วตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 11-12
ในสมัยทวารวดี ตัวอย่างที่เก่าที่สุดคือ รอยพระพุทธบาทคู่ที่พบที่สระมรกต อำเภอโคกปีบ จังหวัดปราจีนบุรี
ลักษณะเป็นรอยพระบาทคู่เหมือนรอยเท้ามนุษย์สลักเว้าลงไปในพื้นที่ลาด อันมีเจตนาว่าเป็นรอยพระ
บาทประทับของพระพุทธองค์เช่นเดียวกับความเชื่อของศรีลังกา

แต่หลังจากสมัยทวารวดี ประเทศไทยก็ไม่พบหลักฐานการทำรอยพระพุทธรูปอีก จนกระทั่งสมัยสุโขทัยเมื่อพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์เข้ามาตั้งมั่นแล้ว การประดิษฐานรอยพระพุทธรูปและการบูชารอยพระพุทธรูปจึงกระทำกันอย่างแพร่หลาย จากการที่พระเถระหลายรูปจากสุโขทัยที่เดินทางไปศึกษาพระธรรมวินัยที่เกาะลังกาแล้วนำคติการทำรอยพระพุทธรูปกลับมาเผยแพร่ จากจารึกหลักที่ 3 (จารึกนครชุม) ในสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ได้กล่าวถึงพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ทรงโปรดฯ ให้จำลองรอยพระพุทธรูปจากเขาสุมณภูในศรีลังกามาประดิษฐานไว้บนภูเขา 4 แห่งในอาณาจักรสุโขทัยเมื่อพ.ศ. 1902 พร้อมกับให้มีการจารึกกำกับไว้ทุกแห่ง นอกจากนี้ 2 ใน 4 ของภูเขาเหล่านั้น พระองค์ได้ทรงประทานนามใหม่ว่า “สุมนภู” เช่นเดียวกับในศรีลังกา ดังความในจารึกนครชุม ว่า “.... จารึกอันหนึ่งมีในเมือง.... อันหนึ่งมีในเมืองฝาง อันหนึ่งมีในเมืองสระหลวง.... หมทลาประดิษฐานไว้ด้วยพระบาทลักษณะหัน พระบาทลักษณะนั้นไซ้ พระยาธรรมิกราชให้ไปพิมพ์เอารอยตีน พระเป็นเจ้าถึงสิงหลอันเหยียบเหนื่อจอมเขาสุมณภูบรรพต ประมาณเท่าใดเอามาพิมพ์ไว้ จูงคนทั้งหลายแท้..... อันหนึ่งประดิษฐานไว้ในเมืองศรีสังขนาลัยเหนื่อจอมเขา..... อันหนึ่งประดิษฐานไว้ในเมืองสุโขทัยเหนื่อจอมเขาสุมณภู อันหนึ่งประดิษฐานไว้ในเมืองบางพานเหนื่อจอมเขานางทอง อันหนึ่งประดิษฐานไว้ในเหนื่อจอมเขาที่ปากพระบาง จารึกก็ย้งไว้ด้วยทุกแห่งฯ”⁴¹

ปัจจุบันรอยพระพุทธรูปทั้ง 4 แห่ง ปรากฏดังนี้

1. ที่เมืองศรีสังขนาลัย “..อันหนึ่งประดิษฐานไว้ในเมืองศรีสังขนาลัยเหนื่อจอมเขา.....(ชื่อภูเขานั้นอักษรจารึกชำรุด) ปัจจุบันยังไม่พบรอยพระบาท และจารึกที่กำกับ

2. ที่เมืองสุโขทัย “..อันหนึ่งประดิษฐานไว้ในเมืองสุโขทัยเหนื่อจอมเขาสุมณภู...” จอมเขาสุมณภูปัจจุบันคือเขาพระบาทใหญ่ และรอยพระพุทธรูปปัจจุบันได้ย้ายมาไว้ที่วัดตระพังทอง ในเขตอุทยานประวัติศาสตร์ สุโขทัย ส่วนจารึกที่กำกับไว้คือจารึกหลักที่ 8 (ศิลาจารึกภูเขาสุมณภู) มีข้อความกล่าวถึงการสร้างดังนี้ “ เขาอันนี้ชื่อสุมนภูบรรพต...เรียกชื่อดังอัน เพื่อไปพิมพ์เอารอยตีนพระพุทธรเจ้าเราอันเหยียบเหนื่อจอมเขาสุมณภูบรรพต...ในลังกาทวีปพื้น มาประดิษฐานไว้ในเหนื่อจอมเขาอันนี้แล้วให้คนทั้งหลายได้เห็นรอยฝ่าตีนพระพุทธรเป็นเจ้าเรา นี้ มีลายอันได้ร้อยแปดสีสอง ให้ฝูงเทพดาและ...ทั้งหลายได้ไหว้วันบูชา...”⁴²

3. ที่เมืองบางพาน “...อันหนึ่งประดิษฐานไว้ในเมืองบางพานเหนื่อจอมเขานางทอง..” เขานางทองตั้งอยู่ระหว่างอำเภอพรานกระต่าย กับอำเภอเมือง จังหวัดกำแพงเพชร ปัจจุบันรอยพระพุทธรูปย้ายไปไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ไม่พบจารึกที่กำกับ

4. ที่ปากพระบาท “...อันหนึ่งประดิษฐานไว้ในเหนื่อจอมเขาที่ปากพระบาง...” จอมเขาที่ปากพระบางปัจจุบันคือเขากบ อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์ ส่วนจารึกที่กำกับไว้คือ จารึกหลักที่ 11 (ศิลาจารึกเขากบ) มีข้อความว่า “...พระยามหาธรรม...มาถางไม้ได้ก้อนหินก้อนผา มาร... วัดเองด้วยมือท่าน แล้วจึงกระทำ... กษณะ(= พระบาทลักษณะ)นี้บให้หม่นหมองก่อเจดีย์...มหาโพธิ์ไว้ในเหนื่อจอมเขาสุมณภู...”⁴³

นอกจากนี้ยังมีพระพุทธรูปอีกหลายรอยที่สร้างในสมัยสุโขทัย เช่น รอยพระพุทธรูปวัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพฯ ซึ่งเคลื่อนย้ายมาจากเมืองพิษณุโลก มีอักษรจารึกบนรอยพระบาท(จารึกหลักที่ 12 จารึกรอยพระพุทธรูปวัดบวรนิเวศ) ความว่า พ.ศ. 1970 พระมหาเมธีกรได้เป็นผู้สร้างรอยพระพุทธรูปที่จำลองจากรอยพระพุทธรูปบนเขาสุมนกูฏในศรีลังกา ด้วยความอนุเคราะห์ของพระมหาธรรมราชา “...ได้อาศัยราชพลานุภาพแห่งพระศรีสุริยวงศ์บรมบาล มหาธรรมราชาธิราช ผู้ทรงพระคุณอันไพศาลกล่าวคือ พระญาณอันเป็นที่ตั้งแห่งวุฒิพระราชโอรสของพระธรรมราชาธิราช ผู้ทรงเดชและกำลังอันเข้มแข็ง ให้จำลองรอยพระบาททั้งคู่อันประดิษฐานไว้ซีกกัน ของสมเด็จพระเทพนุญพุทธองค์อันบริบูรณ์ไปด้วยบรมมงคลร้อยแปดประการ รุ่งเรืองไปด้วยพระจักรลักษณะอันวิจิตรงดงามมีประการต่างๆทำความเป็นที่พึงใจเป็นอย่างยิ่งปานกันกับประมาณแห่งบรรตณเจดีย์ที่สมเด็จพระบรมโลกนาถทรงสำแดงไว้แล้วเหนือยอดพระยาเขาสมนกูฏ อันเป็นรัตนมุกฏแห่งลังกาทวีป อันเป็นที่อภิรมย์แห่งจิตในศิลาแผ่นนี้ อันพระวิทิตวาทย์มหาเถร ผู้ฉลาดในจิตรกรรมเป็นอันดี นำมาจากเมืองสุโขทัย....”⁴⁴ รอยพระพุทธรูปวัดศรีชุม อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ รามคำแหง มีจารึก(จารึกรอยพระพุทธรูปวัดศรีชุม) ว่าด้วยพรหมโลก 16 ชั้นตามที่ปรากฏในคัมภีร์เตภูมิกถา เป็นภาษาบาลี⁴⁵

และยังมีรอยพระพุทธรูปวัดเสด็จ อำเภอเมือง จังหวัดกำแพงเพชร ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร มีอักษรจารึก(จารึกหลักที่ 52 จารึกบนรอยพระพุทธรูป สัมฤทธิ์) ว่าด้วยพระนามพระพุทธรูปเจ้าในอดีตและพระสาวก พร้อมทั้งบอกค่าใช้จ่ายในการสร้างรอยพระพุทธรูป⁴⁶ และรอยพระพุทธรูปวัดเขาพระบาทน้อย อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย มีรอยพระพุทธรูป 4 รอย ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ รามคำแหง เป็นต้น⁴⁷

1.3.7 ความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์เมตไตรย

เป็นความเชื่อที่ปรากฏในพุทธศาสนาทั้งนิกายเถรวาท(หินยาน) และนิกายมหายาน โดยถือว่าพระศรีอาริย์เมตไตรยจะทรงอุบัติมาเป็นพระพุทธเจ้าองค์ต่อจากพระสมณโคดม ทั้งนี้มาจากพุทธทำนายว่าพระพุทธศาสนาของพระสมณโคดมจะยืนยาว 5,000 ปี ต่อจากนั้นจึงเป็นยุคของพระศรีอาริย์เมตไตรย ซึ่งเมื่อเกิดกตัญญูขึ้นในโลกมนุษย์ พระศรีอาริย์จะเสด็จมาช่วยผู้ที่ทำบุญและมีศีลธรรม

ในสมัยสุโขทัย ความปรารถนาหวังบุญให้ได้พบพระศรีอาริย์หรือได้เกิดในสมัยของพระศรีอาริย์ที่เรียกกันว่ายุคพระศรีอาริย์ ถือเป็นจุดมุ่งหมายอย่างหนึ่งของพุทธศาสนิกชน ด้วยเชื่อกันว่าในยุคพระศรีอาริย์นั้น ทุกคนจะมีความสุข แผ่นดินไม่มีกตัญญู ปราศจากโจรผู้ร้าย ปรารถนาสิ่งใดก็จะได้สิ่งนั้น ดังข้อความที่ปรากฏในจารึกนครชุมว่า “... แต่เมื่อหน้าผู้สร้างสาธุศตวรรษทั้งหลาย จูงเร่งกระทำบุญธรรมในศาสนาพระพุทธ.... ผู้ใดได้ปรารถนาด้วยใจศรัทธาดังอันชื่อ จักปรารถนาไปเกิดในเมืองฟ้า ...ตรอดพระศรีอาริย์ไม่ตรึงลงมาเป็นพระพุทธ...”⁴⁸

ไตรภูมิพระร่วงก็กล่าวไว้เช่นกันว่า “ผู้ใดปรารถนาสวรรค์นิพพาน จงสดับนี้ทั้งไตรภูมิภคด้วยทำทุกอารมณ์อย่าได้ประมาท จึงจะได้พบพระศรีอาริย์ไม่ตรีเจ้า เมื่อจะลงมาตรัสแก่สัมพันธุญาณในโลกนี้แล”⁴⁹

พุทธศาสนิกชนทุกคนจึงมีความเชื่อเรื่องการทำบุญ ทำทานและประกอบกรรมดีเพื่อจะได้เกิดใหม่ในยุคที่เป็นอุดมคติ ในขณะที่เดียวกันก็มุ่งพยายามทำความดีอย่างที่สุดเพื่อจุดมุ่งหมายสูงสุดคือ พระนิพพาน ความเชื่อในเรื่องพุทธศาสนาจะยังยืนอยู่ 5,000 ปีนี้ ไทยได้รับมาจากคติของศรีลังกา

1.3.8 รูปแบบศิลปกรรมในพุทธศาสนา

ศิลปกรรมของไทยส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับศาสนาทั้งสิ้น หลังจากที่ไทยรับนับถือพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์แล้วก็ปรากฏอิทธิพลของศิลปะศรีลังกาต่อศิลปะสุโขทัย โดยเฉพาะงานทางด้านสถาปัตยกรรมมากกว่างานประติมากรรม

ในด้านการก่อสร้างพระเจดีย์ ในสมัยสุโขทัยได้รับอิทธิพลการก่อสร้างพระเจดีย์จากศรีลังกา 2 รูปแบบด้วยกันคือ

1. เจดีย์ทรงกลมแบบศรีลังกา พระเจดีย์ช้างล้อมก็จัดอยู่ในจำพวกนี้ ลักษณะขององค์เจดีย์จะเป็นรูประฆังคว่ำ

2. เจดีย์แบบล้านนา⁵⁰ ลักษณะของเจดีย์จะมีฐานสูงเป็นสี่เหลี่ยม บางแห่งก็ทำเป็นคูลาไว้สำหรับประดิษฐานพระพุทธรูป ตอนบนเป็นเจดีย์ทรงกลมแบบศรีลังกา และมีเจดีย์องค์เล็กๆประกอบที่สี่มุม เช่น เจดีย์ราย(บางองค์)ในวัดเจดีย์เจ็ดแถว อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย

สำหรับโบสถ์วิหารสมัยสุโขทัยนั้น บางแห่งก็แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศิลปะศรีลังกาในสมัยโปโลนนรุมะมาก ดังจะเห็นได้จากซากวิหารพระอัฐารส (คือพระยืนสูง 18 ศอกตามคติลังกา) ที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก และตัวมณฑปวัดศรีชุม ที่มีผนัง 2 ชั้น มีบันไดอยู่กลางซึ่งอาจเดินขึ้นไปจนถึงด้านหลังพระพุทธรูปและหลังคาได้ นอกจากนี้การสลักศิลาเลียนแบบเครื่องไม้ที่วัดเชตุพน นอกเมืองสุโขทัยเก่าด้านทิศใต้ และรั้วศิลาแลงล้อมรอบวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเมืองเซลิยง ก็อาจได้รับแบบอย่างมาจาก นิสสังกตามณฑปของศรีลังกาได้

ส่วนพระพุทธรูปแบบสุโขทัยในหมวดใหญ่ซึ่งมีอยู่ทั่วไป รัศมีเป็นเปลวไฟบนพระเกตุมาลานั้น ศิลปะสุโขทัยอาจได้แบบอย่างมาจากพระพุทธรูปศรีลังกา⁵¹

เชิงอรรถบทที่ 1

- ¹ สมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2514). *ประชุมพระนิพนธ์ที่เกี่ยวกับตำนานทางพระพุทธศาสนา*. หน้า 58.
- ² สมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2546). *เรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป*. หน้า 89-95.
- ³ *แหล่งเดิม*, หน้า 105-106.
- ⁴ สิริวัฒน์ คำวันสา. (2534). *ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย*. หน้า 30.
- ⁵ กรมศิลปากร. (2542). *นำชมอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร*. หน้า 10-11.
- ⁶ สำนักนายกรัฐมนตรี. (2521). *ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1*. หน้า 39.
- ⁷ *แหล่งเดิม*, หน้า 21-22.
- ⁸ สิริวัฒน์ คำวันสา. *เล่มเดิม*, หน้า 31.
- ⁹ สมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2546). *เล่มเดิม*. หน้า 108.
- ¹⁰ สำนักนายกรัฐมนตรี. (2521). *เล่มเดิม*. หน้า 26.
- ¹¹ *แหล่งเดิม*, หน้า 94.
- ¹² *แหล่งเดิม*, หน้า 96.
- ¹³ *แหล่งเดิม*, หน้า 97.
- ¹⁴ ปิยนาด(นิโครธา) บุนนาค. (2534). *ประวัติศาสตร์และอารยธรรมของศรีลังกาสสมัยโบราณถึงก่อนสมัยอาณานิคมและความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างศรีลังกากับไทย*. หน้า 227.
- ¹⁵ สมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2503). *ตำนานพระพุทธเจดีย์*. หน้า 90-91.
- ¹⁶ สิริวัฒน์ คำวันสา. *เล่มเดิม*, หน้า 32-33.
- ¹⁷ สำนักนายกรัฐมนตรี. (2521). *เล่มเดิม*. หน้า 36.
- ¹⁸ *แหล่งเดิม*, หน้า 51.
- ¹⁹ ปิยนาด(นิโครธา) บุนนาค. *เล่มเดิม*. หน้า 232.
- ²⁰ สิริวัฒน์ คำวันสา. *เล่มเดิม*. หน้า 39-40.
- ²¹ สำนักนายกรัฐมนตรี. (2521). *เล่มเดิม*. หน้า 22.
- ²² สำนักนายกรัฐมนตรี. (2508). *ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3*. หน้า 45.
- ²³ สิริวัฒน์ คำวันสา. *เล่มเดิม*, หน้า 42-44.
- ²⁴ กรมศิลปากร. (2504). *สมุดนำชมโบราณวัตถุสถานสมัยทวารวดี ตำบลคูบัว จังหวัดราชบุรี*. หน้า 12 และ 32. ; สถาพร ขวัญยืน. “การขุดแต่งโบราณสถานที่บ้านเกอนาคูน จังหวัดมหาสารคาม” *ศิลปากร*, ฉบับที่ 2 พฤษภาคม พ.ศ. 2523. หน้า 71-87.

- ²⁵ จำนงค์ ทองประเสริฐ. (2510). *พระพุทธศาสนาในลังกา*. หน้า 80.
- ²⁶ สำนักนายกรัฐมนตรี.(2521). *เล่มเดิม*. หน้า 25.
- ²⁷ ศรีศักดิ์ วัลลิโกดม. (2546). *ความหมายพระบรมธาตุในอารยธรรมสยามประเทศ*. หน้า 81.
- ²⁸ สำนักนายกรัฐมนตรี.(2521). *เล่มเดิม*. 44- 45.
- ²⁹ *แหล่งเดิม*, หน้า 137-138.
- ³⁰ สำนักนายกรัฐมนตรี.(2521). *เล่มเดิม*. หน้า 34 และ 45-47.
- ³¹ *แหล่งเดิม*, หน้า 61.
- ³² สำนักนายกรัฐมนตรี. (2513). *ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4*. หน้า 42.
- ³³ *แหล่งเดิม*, หน้า 127.
- ³⁴ สำนักนายกรัฐมนตรี.(2521). *เล่มเดิม*. หน้า 48-50.
- ³⁵ *แหล่งเดิม*, หน้า 40-41 และ 45.
- ³⁶ สำนักนายกรัฐมนตรี.(2521). *เล่มเดิม*. หน้า 45.
- ³⁷ สำนักนายกรัฐมนตรี. (2508). *เล่มเดิม*. หน้า 73
- ³⁸ สำนักนายกรัฐมนตรี.(2521). *เล่มเดิม*. หน้า 61.
- ³⁹ *แหล่งเดิม*, หน้า 61.
- ⁴⁰ นันทนา ชุตินวงศ์. (2533). *รอยพระพุทธบาทในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์*. หน้า 20.
- ⁴¹ สำนักนายกรัฐมนตรี.(2521). *เล่มเดิม*. หน้า 70.
- ⁴² *แหล่งเดิม*, หน้า 113.
- ⁴³ สำนักนายกรัฐมนตรี.(2521). *เล่มเดิม*. หน้า 136.
- ⁴⁴ *แหล่งเดิม*, หน้า 141-142.
- ⁴⁵ กรมศิลปากร. (2529). *จารึกในประเทศไทย เล่ม 5 อักษรธรรมและอักษรไทย พุทธศตวรรษที่ 19-24*. หน้า 43-44.
- ⁴⁶ สำนักนายกรัฐมนตรี. (2508). *เล่มเดิม*. 92-93.
- ⁴⁷ *แหล่งเดิม*, หน้า 42.
- ⁴⁸ สำนักนายกรัฐมนตรี.(2521). *เล่มเดิม*. หน้า 64-65.
- ⁴⁹ กรมศิลปากร. (2504). *เรื่องพระร่วง เที้ยวเมืองพระร่วง คำอ่านและคำแปลศิลาจารึกสุโขทัย สุภายิตพระร่วง ไตรภูมิพระร่วง*. หน้า 456.
- ⁵⁰ เดิมเชื่อกันว่าเจดีย์ทรงสี่เหลี่ยมมีคูหาภายในเป็นอทิพผลจากเจดีย์แบบศรีวิชัย แต่ในปัจจุบันนักวิชาการยอมรับว่าเป็นอทิพผลจากล้านนาซึ่งรับมาจากศิลปะพุกามของพม่าอีกทีหนึ่ง
- ⁵¹ ศ. มจ. สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2546). *ศิลปะในประเทศไทย*. พิมพ์ครั้งที่ 12. หน้า 26-29.

บรรณานุกรม

- ศิลปากร,กรม. (2504). **เรื่องพระร่วง เทียวเมืองพระร่วง คำอ่านและคำแปลศิลาจารึกสุโขทัย**
สุภาษิตพระร่วง ไตรภูมิพระร่วง. พระนคร : สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณการ.
- _____. (2504). **สมุดนำชมโบราณวัตถุสถานสมัยทวารวดี ตำบลคูบัว จังหวัดราชบุรี**.
- _____. (2529). **จารึกในประเทศไทย เล่ม 5 อักษรธรรมและอักษรไทย พุทธศตวรรษที่**
19-24. กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ.
- _____. (2542). **นำชมอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร**. กรุงเทพฯ
: ประชาชน จำกัด.
- จันทน์ ทองประเสริฐ. (2510). **พระพุทธรูปในลังกา**. พระนคร : เลียงเชียงจงเจริญ.
- นันทนา ชูดีวงศ์. (2533). **รอยพระพุทธรูปในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์**. กรุงเทพฯ : เมือง
โบราณ.
- ปิยนาด(นิโครธา) บุญนาค, รองศาสตราจารย์. (2534). **ประวัติศาสตร์และอารยธรรมของศรีลังกา**
สมัยโบราณถึงก่อนสมัยอาณานิคมและความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างศรีลังกากับ
ไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สิริวัฒน์ คำวันสา. (2534). **ประวัติพระพุทธรูปในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย.
- สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้า. (2546). **ศิลปะในประเทศไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 12. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2546). **ความหมายพระบรมธาตุในอารยธรรมสยามประเทศ**. พิมพ์ครั้งที่ 3.
กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. (2503). **ตำนานพระพุทธรูปเจดีย์**. หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล
ทรงทำเชิงอรุณเพิ่มเติม ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระศพ
สมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ณ เมรุวัดเทพศิริน- ทราวาส วันที่ 25
เมษายน พุทธศักราช 2503. พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวิพร.
- _____. (2514). **ประชุมพระนิพนธ์ที่เกี่ยวกับตำนานทางพระพุทธรูป**. พิมพ์เป็น
อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระเทพคุณาธาร(ผล ชินปุตโต) ณ ฌาปนสถานวัด
พระพิเรนทร์ วันที่ 21 มีนาคม พ.ศ. 2514. พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม.
- _____. (2546). **เรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป**. มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
พระยาดำรงราชานุภาพและหม่อมเจ้าจางจิตรนอม ดิศกุล พระธิดา ในพระราชูปถัมภ์

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี จัดพิมพ์ร่วมกับ สำนักพิมพ์มติชน.

กรุงเทพฯ : มติชน.

สำนักนายกรัฐมนตรี. (2508). **ประชุมศัลยาจารย์ภาคที่ 3**. พระนคร : สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี.

_____. (2513). **ประชุมศัลยาจารย์ภาคที่ 4**. พระนคร : สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี.

_____. (2521). **ประชุมศัลยาจารย์ภาคที่ 1**. กรุงเทพฯ : สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี.